УДК 343.9.01.

Мілованов С. Б.,
викладач кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права ХЕПУ, здобувач ХНУВС

Кримінологічне визначення властивостей насильницької злочинності у сфері сімейно-побутових відносин

Проблема запобігання насильницьким злочинам у сфері сімейно-побутових відносин завжди була предметом наукового дослідження, але обсяг таких досліджень на сучасному етапі замалий і завдання щодо боротьби з зазначеними злочинами були повністю не вирішені. Це підтверджується тим фактом, що немає чітко визначених критеріїв віднесення злочинів до даної групи (що значно б поліпшило заходи боротьби з ними) з боку як законодавця, так і з боку теоретиків.

В юридичній літературі досліджувані злочини, як правило, не виступають окремим об‘єктом вивчення і розглядаються у сукупності з насильницькими злочинами некорисливого характеру чи взагалі зі злочинами проти життя та здоров‘я. Однак при цьому відмічається, що майже половина тяжких насильницьких злочинів вчиняється у сфері сім‘ї та побуту.

Кримінологи визнають як окремий об’єкт досліджень групу злочинів, що вчиняються у сфері особисто-побутових відносин, але межі цієї сфери розмиті, а термінологія, що застосовується відносно неї різноманітна.

Насильницькі злочини у сфері сім’ї та побуту складають за показниками статистики десь приблизно половину від усіх насильницьких злочинів. Насилля в сім’ї, зловживання алкогольними напоями та наркотичними засобами з одного боку, і не приділення достатньої уваги до цього питання з боку держави, що відображується в недостатньому законодавчому забезпеченні і як наслідок – виділення обмежених коштів на профілактику таких злочинів.

Щодо визначення сфери скоєння злочинів, які ми вивчаємо, то серед вчених існує різноманітність думок з цього приводу. Так Д. Корецький вважав, що до сфери побуту входить сукупність невиробничих територій і неробочого часу індивідів, в якій вони задо-

вольняють свої матеріальні й духовні потреби, в тому числі у відпочинку і відновленні сил, встановленні й розвитку сімейних взаємовідносин, вихованні дітей, проведенні дозвілля та інше [1, с. 48]. Тобто Д. Корецький пов'язував побутову сферу з позавиробничими відносинами, і чітко не розмежовував її.

Ю.М. Лившиц вважає за доцільне розмежувати сфери побуту і дозвілля. Для того, щоб визначити злочин як побутовий, повинен бути специфічний характер відносин винного й потерпілого (особисті відносини з приводу виконання побутових функцій) [2, с. 21].

Такий погляд розділяють і автори "Курсу радянської кримінології". Розподіл насильницьких злочинів на побутові і дозвільні є доцільним, так як треба враховувати відносну відособленість та якісну своєрідність кожної з цих сфер, а також те, що насильницькі злочини в основному зосереджені в двох сферах життєдіяльності людини – у сферах побуту й дозвілля [3, с. 179-180].

Таким чином, сфера побуту включає не тільки відносини поза місцем роботи, але й певні специфічні побутові функції, якими характеризуються відносини між людьми, кажучи іншими словами, відносини спрямовані на реалізацію якихось побутових потреб.

Ф.А. Лопушанський в своїх працях ще більш чітко визначив межі побутової чи, як він її називає, сімейно-побутової сфери. Сімейно-побутова сфера складається з трьох основних різновидів: внутрішньо-сімейна сфера – включає відносини між подружжям, родичами, батьками і дітьми; особисто-побутова сфера – відносини в побутових групах поза сім‘єю; суспільно-побутова сфера – суспільний побут, побутові послуги, міжособисте спілкування в суспільних містах [4, с. 9-10].

Л.В. Крижна звузила межі сімейно-побутової сфери, визначивши головною її ознакою наявність між винним і потерпілим особисто-сімейного, побутового спілкування на рівні сім‘ї, спорідненості, дружби, безпосередніх та активних сусідських відносин [5, с. 10].

Враховуючи вище сказане, на підставі того, що теоретичне виведення та характеристика однорідних кримінологічних груп злочинів передбачає виділення та послідовне описання таких властивостей даних злочинів, які, з одного боку, відрізняють ці злочини від злочинів інших кримінологічних груп, а з іншого, свідчать про кримінологічну однорідність цих злочинів, не дивлячись на різну кваліфікацію з позиції кримінального права, ознаками насильницьких злочинів у сфері сімейно-побутових відносин ми вважаємо є:

1) сфера їх скоєння;

2) насильницький характер даних злочинів;

3) конфлікт як безпосередній привід та ситуація їх вчинення.

Першою ознакою групи злочинів, які ми досліджуємо, є сфера їх скоєння. Прийнято вважати, що є виробнича й невиробнича сфери життєдіяльності людини, в якій, в свою чергу, розрізняють сімейно-побутову, комунально-побутову, дозвільно-побутову і виробничо-побутову сфери [6, с. 10-11]. Наше дослідження присвячене насильницьким злочинам, що вчиняються в сімейній чи сімейно-побутовій сфері (сім‘я і побут нерозривно зв‘язані між собою і тому терміни "сімейний" і "сімейно-побутовий" ми вважаємо рівнозначними). Ми звузили цю сферу, і вона охоплює лише шлюбні відносини, родинні відносини, відносини між співмешканцями і відносини між колишнім подружжям. Таке звужування, на наш погляд, допоможе більш повно дослідити зазначені відносини й більш чітко й ретельно розробити заходи протидії (запобігання та профілактики) даним злочинам.

Далі розглянемо відносини, які, як ми вважаємо, входять до сімейно-побутової сфери.

Шлюбні відносини – це відносини між чоловіком і жінкою, які знаходяться в зареєстрованому органами реєстрації актів цивільного стану шлюбі. Ці відносини визначаються функціями сім’ї і врегульовані сімейним законодавством. Шлюбні відносини можуть бути як юридичними так і фактичними. При цьому вони можуть бути основані на любові та взаєморозумінні між подружжям, а там де цього не має – є тільки ворожість і прагнення дошкулити іншій стороні, принизити її, доказати свою правоту й перевагу.

Родинні відносини характеризуються спорідненістю по висхідній та низхідній лініях. Такі відносини можуть бути споріднено-близькими, довірчими або носити формально-родинний характер. На відміну від шлюбних відносин вони більшою мірою ґрунтуються на традиціях, звичаях, позитивній або негативній спадкоємності норм особистого спілкування між членами родини.

Відносини між співмешканцями - це відносини між особами, які знаходяться у близьких стосунках без реєстрації шлюбу. Серед них велика частка мігрантів з переважно не вирішеним житловим питанням, що у сукупності визначає підвищену криміногенність стосунків між співмешканцями, збільшує ступінь імовірності виникнення конфліктних ситуацій.

Відносини між колишнім подружжям, що проживає спільно – це відносини, що виникли з вимушеного співіснування колишніх чоловіка та дружини. Таке вимушене співіснування призводить до

регулярного створення конфліктних ситуацій [5, с. 14].

Таким чином, наше дослідження буде стосуватися злочинів, що були вчиненні в сімейно-побутовій сфері, яка характеризується певними відносинами шлюбного, родинного характерів, відносинами між співмешканцями та відносинами між колишнім подружжям.

Другою ознакою, як ми вже зауважили, є насильницький характер злочинів, які ми вивчаємо. До групи насильницьких злочинів – до більш загальної кримінологічної групи – піддослідні злочини можна віднести на підставі притаманним їм об'єкта та предмета посягання [5, с. 24]. У насильницьких злочинах насилля є засобом досягнення цілі, а також, як правило, елементом мотивації. За словником С.И. Ожегова, насилля – це примусовий вплив на будь-кого [7, с. 334]. З точки зору кримінального права та кримінології проблема насилля розглядається більш системно.

У вітчизняній юридичній літературі можна виділити два підходи до визначення насильства і насильної злочинності. Прихильники вузького підходу під насильством мають на увазі лише фізичне насильство. Прихильники широкого (і найпоширенішого) підходу вважають, що поняття насильного злочину охоплює всі випадки фактичного застосування насильства, а також випадки загрози його застосування, тобто насильство може бути як фізичним, так і психічним. Пояснимо кримінально-правовий зміст цих понять.

Фізичне насильство - це суспільно-небезпечна протиправна дія на організм іншої людини, здійснена проти її волі та/або власності. За характером воно може виражатися в нанесенні ударів, побоїв, поранень і в іншій дії на зовнішні покрови тіла людини за допомогою застосування фізичної сили, холодної і вогнепальної зброї або інших предметів, рідин, сипких речовин і т.д., а також в дії на внутрішні органи людини без пошкоджень зовнішніх тканин шляхом отруєння або споювання одурманюючими речовинами. Насильство може не спричинити ніяких видимих наслідків, а може спричинити наслідки у вигляді тілесних пошкоджень або смерті. Таким чином, злочинні насильні дії розрізняються між собою за розміром заподіяної жертві фізичної шкоди.

Психічне насильство в законі виражено словосполученням "загроза застосування насильства". Під загрозою застосування насильства розуміється страхання, залякування жертви застосуванням фізичного насильства. Цей засіб дії на психіку, направлений на те, щоб примусити потерпілого підкорятися злочинним вимогам. Загроза частіше за все виражається в створенні враження не-

минучої розправи за допомогою певних словесних заяв, жестів, демонстрації зброї або інших предметів.

У вітчизняній кримінально-правовій доктрині самостійно не виділяється така поширена форма насильства, як сексуальне насильство. Це пояснюється тим, що зґвалтування (найпоширеніший статевий злочин) робить замах не тільки на життя, здоров'я, тілесну недоторканність жінки, але і на її честь і чесноту, тобто одночасно поєднує в собі риси і фізичного, і психічного насильства.

Підводячи підсумки, зазначимо, що ми досліджуємо фізичне насильство і насильницькі злочини. Що таке фізичне насильство ми вже розглянули, а під насильницькими злочинами в кримінальному праві розуміють суспільно-небезпечні, противоправні діяння, що посягають на життя та здоров'я особи. Насильницькі злочини є найбільш небезпечним проявом злочинності тому, що, як зазначено вище, об'єктом цих злочинів є особистість, її життя та здоров'я. До таких злочинів відносяться: умисні вбивства, умисні тілесні ушкодження, побої, катування та інші. Предметом нашого дослідження є некорислеві вбивства та навмисні тілесні ушкодження (тяжкі та середньої тяжкості), що були вчинені в сфері сімейно-побутових відносин на ґрунті конфлікту.

Але крім загальних рис насилля можна виділити й специфічні особливості, притаманні насиллю в сім'ї. Розглянемо їх детальніше.

Дослідження кримінологами насильства в сім'ї повинне враховувати те, що сім'я як найважливіша ланка суспільства не може не відчувати на собі всі його тяготи і проблеми, всі його матеріальні і духовні труднощі, не відображати в собі сучасні процеси економічної невлаштованості і тривожних очікувань. Значна частина виявів насильства пов'язана з невирішеністю матеріального забезпечення сім'ї, передусім інвалідів і людей похилого віку, з житловими проблемами, невлаштованістю мігрантів і біженців. Але поряд з цим є й дуже важливий аспект соціально-психологічного характеру, що визначається тими відносинами, які складаються між членами сім'ї.

Якщо насильство має місце між подружжям (співмешканцями), то воно звичайно стимулюється ревнощами і помстою за дійсні або уявні образи, а також переживаннями, пов'язаними з сексуальною незадоволеністю, перш за все з вини чоловіка. Насильство між ними може породжуватися суперництвом за верховенство в сім'ї; в інших випадках дружина (співмешканка), міцно тримаючи важелі управління в своїх руках, постійно керує чоловіком, чому він в тверезому стані не опирається, але в стані алкогольного сп'яніння силою намагається затвердити верховенство в сім'ї і одночас-

но помститися за всі образи.

Насильство супроти батьків (як правило, з боку синів) звичайно являє собою "повернення ударів", тобто коли ставши дорослою, людина мстить за незагоєні образи, що заподіяли йому батько або мати в його дитячі і юнацькі роки. Іншими словами, він поводиться з ними так, як вони раніше поводилися з ним.

В інших випадках агресія може бути пов'язана з матеріальними претензіями до батьків. Але і у разі корисливої агресії їй, як правило, також передують конфлікти і неприязнь. Дійсно, важко знайти сина, який підняв би руку, наприклад, на рідну матір ради грошей, якби між ними були відносини любові та злагоди. Іноді батьків або інших членів сім'ї позбавляють життя, якщо вони старі, страждають тяжкими недугами або є інвалідами, не здатними самостійно забезпечувати догляд за собою, наше дослідження таких злочинів торкатися не буде.

Отже, підводячи підсумки відносно насилля, відзначимо, що нами досліджуються злочини, які є насильницькими, а саме вбивства та нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що відбулися в сімейно-побутовій сфері під час конфліктної ситуації.

Останньою ознакою групи злочинів, які ми досліджуємо, є конфлікт. Він проявляє себе в буденних міжособистих відносинах, що складаються в побутовій сфері, коли виникає суперечка інтересів і поглядів, несумісних й суттєвих для осіб. Саме конфлікт, у переважній більшості, є тією ланкою в ланцюгу подій, з якої виникає злочин, а також на яку можна вплинути і попередити злочин як такий. Профілактичні засоби повинні бути спрямованими, в першу чергу, саме на недопущення переростання конфлікту в злочин, на роботу з конфліктно-криміногенними членами суспільства.

За даними С.М. Абельцева, у 85 % випадків наслідки дозвільно-побутових і сімейних конфліктів поєднані з кримінальним насильством, при чому на сімейну сферу їх припадає 68 % [8, с. 29]. Обставини виникнення, предмет, учасники, тривалість конфліктної ситуації, специфіка розвитку й розв'язання в кожному конкретному випадку різні. Однак саме конфлікт виступає тим ланцюгом у генезисі злочинної поведінки, який інтегрує індивідуальні особливості його учасників і ситуаційні характеристики подій, що визначають у своїй взаємодії вибір противоправного рішення, яке реалізується у вчиненні злочинів [9, с. 185].

Серед конфліктів, що лежать в основі злочинів, які ми досліджуємо, можна виділити одноразові (ситуаційно-короткочасні) і три-

валі конфлікти (характеризуються більш чи менш стійкою неприязню, ворожими взаєминами учасників сімейно-побутових відносин). За даними досліджень сучасних соціологів та кримінологів в разових конфліктних ситуаціях беруть участь, як правило, законослухняні громадяни, а суб'єктами тривалих конфліктів виступають переважно особи, які згодом вчиняють насильницькі злочини проти своїх близьких. І хоча частка законослухняних громадян серед учасників тривалих конфліктів помітна, але за своїм характером такі конфлікти суттєво відрізняються від криміногенних.

Найчастіше конфлікти відбуваються між подружжям або співмешканцями. Конфлікти з близькими родичами (батьками, дітьми та ін.) мають місце рідше. Часто конфлікти відбуваються одразу між кількома членами сім'ї.

У сімейно-побутовому конфлікті можна виділити три стадії: перша – передконфліктна стадія, друга – сам конфлікт і третя – розв'язання конфлікту. Передконфліктна стадія починає розвиватися з появою у суб'єктів сімейно-побутових відносин полярних поглядів, інтересів, прагнень, позицій, потреб. Але як такого конфлікту на цьому етапі ще не існує. Це пов'язане з тим, що сторони не усвідомили або тільки почали усвідомлювати несумісність названих поглядів і установок [10, с. 133]. Процес усвідомлення часто проходить неадекватно, під впливом алкоголю або наркотичних речовин, що посилює становище. Після усвідомлення протиріч протягом певного часу опоненти починають намагатися реалізувати свої наміри і, якщо жодна з сторін не йде на уступки, відносини трансформуються у стійку соціально-психологічну напругу, яка рано чи пізно виливається у безпосередню конфліктну взаємодію. Антигромадська поведінка, що розвивається протягом конфлікту і передує злочину, як правило, проявляє себе в скандалах, систематичних образах, бійках, побоях, мордуванні, погрозах життю та здоров'ю, заподіянні матеріальної шкоди. Коли в ході конфлікту одна із сторін застосувала насилля проти іншої, конфлікт стає криміногенним і в будь-який момент може вилитися в тяжкий злочин. Розв'язання сімейно-побутового конфлікту – це його остання стадія, на якій одна із сторін, під впливом сильних почуттів та емоцій, вчиняє тяжкий злочин.

Щодо причин конфліктів, то вони породжуються комплексом взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних чинників. Однією з поширених причин гострих сутичок є зловживання однією із сторін спиртними напоями. Крім зазначених причин конфліктів можна виділити ще й такі: розтрата домашнього майна, безробіття, матеріальна скрута, несвоєчасне повернення чи не повернення боргу,

відмова видачі грошей на придбання спиртних напоїв та розваги; підозра в зраді, ревнощі; житлові умови, хвороба, виховування дітей, сумісне проживання з родичами, принижуючі образи, порушення громадського спокою [11, с. 93].

Таким чином, з усього вище сказаного, можна зробити висновок, що злочинами у сфері сімейно-побутових відносин є насильницькі злочини, вчинені на ґрунті конфлікту, який виник у сімейно-побутовій сфері життєдіяльності людини.

Література

1. Корецкий Д. Тяжкие бытовые преступления и их предупреждение: Учебное пособие. – М.: ВЗЮШ МВД СССР, 1989. – 84 с.

2. Лившиц Ю.М. Криминологические проблемы взаимосвязи личности и общественного порядка: Автореф. дис... д-та ю. н. – Л.: 1975. – С. 21.

3. Курс советской криминологии: Предупреждение преступности. – М.: Юрид. лит., 1986. – 327 с.

4. Лопушанский Ф.А. Следственная профилактика преступлений: опыт, проблемы, решения. – К.: 1980.

5. Крижна Л.В. Злочини у сфері сімейно-побутових відносин (кримінологічний аспект): Моногр./ Київ. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України. – К.: КІВС, 2003. – 106 с.

6. Ким Е.П. Профилактика бытовых преступлений/М. – Акад. МВД СССР, 1989. – 32 с.

7. Ожегов С.И. Словарь русского язика / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.

8. Абельцев С.Н. Семейные конфликты и преступления // Российская юстиция. – 1999. – № 5. – С. 29.

9. Головкін Б.М. Щодо поняття сімейно-побутових насильницьких злочинів // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. – Х.: 2000. – Вип. 44. – С. 185.

10. Петровская Л.А. О понятийной схеме социально-психологического анализа конфликта // Теоретические и методологические проблемы социальной психологии. – М.: 1977. – С. 133.

11. Головкін Б.М. Конфліктні стосунки – передумова вчинення насильницьких злочинів у сімейно-побутовій сфері // Право України. – 2001. – № 5. – С. 93-96.